

ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОНОПОЛІЇ НА ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ: НОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кузнецов В. В.

*доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки провідного наукового співробітника
відділу дослідження проблем взаємодії держави
та громадянського суспільства
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Триваюча широкомасштабна агресія Російської Федерації (РФ) проти України впливає на різні сфери державної політики. Одним з наслідків цього є фактична втрата монополії держави на застосування сили. Цей процес у нашій державі розпочався не сьогодні (історичний досвід свідчить, що право народу на самооборону існувало і реалізовувалося українцями задовго до утворення держави) [7], пригадаймо, хоча б трагічно відомі події 2014 року – початок військової агресії з боку РФ проти України. А саме, коли тисячі наших громадян зі зброєю, без санкції держави, почали активно протидіяти цій військовій агресії. Отже, Український народ через позадержавні інституції (волонтерів і добровольців) поніс субсидіарну відповідальність за виконання цих функцій, передбачених ч. 1 ст. 17 Конституції України, в якій захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [7]. На той момент держава, фактично, «закрила очі» на втрату своєї монополії на застосування сили. Це пояснювалося тим, що органи державної влади, зокрема і Збройні Сили України (ЗСУ), не були функціонально спроможні виконати свої найважливіші функції. Відносна стабілізація на військовому фронті російсько-української війни призвела до зміни ставлення держави до наданої індульгенції цивільним особам щодо озброєного захисту України. Вже в 2017 році п'ятий Президент України Петро Порошенко стверджував, що «монополію на застосування сили має тільки держава, навіть коли вона демократична» [15]. Слід пригадати й електронну петицію «Навести порядок з обігом зброї, а порядок – це закон», розміщену 22 травня 2019 р. на вебсайті офіційного інтернет-представництва Президента України Георгієм Учайкіним від громадської організації «Українська асоціація власників зброї», яку Володимир Зеленський розглянув та відхилив. На думку Президента України, легалізація обігу зброї

в Україні була б наразі передчасною [11]. Однак поява нових загроз з боку РФ призвела, з одного боку, до початку обмеження монополії держави на застосування сили, з іншого – до розширення законних спроможностей громадян щодо захисту Вітчизни. На думку Макса Вебера, така «монополія» не може бути абсолютною й вона полягає в тому, що держава є єдиним джерелом легітимації будь-якого фізичного примусу або примусового рішення (наприклад, закон може дозволяти особі застосовувати силу для захисту себе або своєї власності, але це право має бути встановлене державою) [10]. Пригадаймо ст. 65 Конституції України, яка визначає захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України обов'язком громадян України. Тобто, коли ми згадуємо громадян України, то це є обов'язок, який офіційно може бути реалізований через службу, наприклад, у ЗСУ, інших військових формуваннях, правоохоронних органах, територіальній обороні. Якщо громадянин України як цивільна особа не перебуває на службі у відповідних підрозділах і самостійно знищує агресора, то це його право (частково це право закріплено в ч. 2 ст. 27 Конституції України, яка надає можливість кожній людині захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань). Таке право громадян на застосування сили вже відомо вітчизняному кримінальному законодавству. Воно було реалізовано до 24 лютого 2022 року через обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (Розділ VIII Загальної частини Кримінального кодексу (КК) України). Однак такі обставини, очевидно, розраховані на мирний час (окрім нової ст. 43-1 КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України») і не могли враховувати всі особливості воєнного стану [12, с. 28–29].

Участь цивільних осіб у захисті України переважно передбачає застосування вогнепальної зброї. Аналіз нормативних актів дозволив визначити два рівні доступу цивільних осіб до вогнепальної зброї для відсічі збройної агресії РФ: загальний та спеціальний [8, с. 105–107].

Загальний визначений законами України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії режиму воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2124-IX.

Спеціальний визначений Законом України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702-IX та Порядком застосування членами добровільних формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони від 29 грудня 2021 р. № 1448.

Різниця між вказаними рівнями полягає у: суб'єктах, які отримують можливість з вогнепальною зброєю давати відсіч збройної агресії

РФ; зняряддях захисту; умовах правомірності застосування зброї. Хронологічно виникнення спочатку спеціального, а потім загального рівнів обумовлено зростанням загрози агресії з боку РФ та небажанням органів державної влади дати доступ цивільним особам до можливості здійснювати необхідну оборону за допомогою вогнепальної зброї.

Отже, надзвичайно трагічні події в Україні змусили органи державної влади переглянути, хоча і тимчасово, позицію щодо обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення. У перші дні вторгнення в Україні, за словами Голови Національної поліції України Ігоря Клименка, поліція видала близько 18 тисяч одиниць зброї [6].

23 лютого 2022 року народні депутати України через прийняття у першому читанні проекту Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (№ 5708 від 25 червня 2021 р.) не змогли законодавчо розширити для цивільних осіб можливість володіння та користування вогнепальною зброєю [16]. Наразі 3 червня 2022 року народний депутат України Федір Веніславський висловив позицію, що вважає доцільною легалізацію в Україні автоматичної вогнепальної зброї, а не тільки короткоствольної [14]. Також він повідомив, що на засіданнях профільного парламентського комітету зараз точаться дискусії, яким має бути законопроект про легалізацію зброї перед розглядом Верховною Радою України у другому читанні [14]. Ці дані свідчать про надзвичайну актуальність та перспективність питання легалізації вогнепальної зброї в Україні. До того ж міністр внутрішніх справ України Денис Монастирський в інтерв'ю американському телеканалу «Bloomberg News» заявив: «Повномасштабна війна проти України показала, що десятки тисяч одиниць зброї, які влада роздала силам оборони, – прямий доказ того, що українці вміють «володіти зброєю». Для мене це підстава вважати, що можна дозволити українцям купувати та зберігати зброю для захисту власної домівки. Однак вона має бути лише за чітких критеріїв дозволу та визначеної відповідальності. Післявоєнний заклик здати зброю не буде почутий, оскільки більшість українців і надалі почуватимуться небезпечно» [9].

Ця проблематика актуалізувалася в умовах воєнного стану, коли вогнепальна зброя та боєприпаси стали «звичайним» зняряддям захисту Вітчизни.

Слід зауважити, що сьогодні залишається відкритим питання щодо застосування цивільними особами як трофейної зброї, так й іншої нелегалізованої (якою особа володіє без законних підстав) зброї. Як відомо, існують численні випадки вилучення (захоплення) у представників агресора цивільними особами не тільки вогнепальної зброї, але й бойової техніки (наприклад, «за повідомленням Полтавської облради в області у місцевих жителів вилучили понад 7 тис. одиниць зброї, боєприпасів, дві броньовані машини й 11 танків. Розпочато 92 (проти 72 за попередній період) кримінальні провадження за фактами незаконного придбання та зберігання зброї, до суду

передано 47 обвинувальних актів. Разом з тим у регіоні загалом на 35% знизився рівень злочинності, в тому числі на 29,6% зменшилась кількість тяжких (з 2166 до 1525) кримінальних правопорушень» [18]. Замість заохочення щодо добровільної здачі такої зброї, держава навпаки за рахунок кримінально-правових репресій намагається покарати цивільних осіб. Одночасно з цим, 17 вересня 2022 року заступник міністра внутрішніх справ України Ігор Бондаренко висловив сподівання, що у законопроекті № 5708 «Про право на цивільну вогнепальну зброю» буде передбачена модель легалізації трофейної або віднайденої зброї. На його думку, «якщо громадянин у законний спосіб здобув зброю, яка не є власністю держави України, він повинен мати можливість залишити її собі» [1].

Також наші громадяни стають заручниками ситуації, коли держава в умовах крайньої необхідності, обумовленої активною військовою агресією РФ проти України, почала видавати їм вогнепальну зброю без дотримання офіційних процедур, які, між іншим, переважно почали з'являтися лише через тиждень після наближення військ РФ до м. Києва (Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» та наказ МВС України «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» набрали чинність лише 7 березня 2022 р.).

У зв'язку з цим, аналіз судових рішень та спілкування з фахівцями дозволило визначити такі основні проблеми правозастосування: 1) державні органи влади відносяться до незаконного поводження зі зброєю та боєприпасами як до звичайного кримінального правопорушення, що не залежить від воєнного стану, від даних про суб'єктів правопорушення, які фактично захищали (захищають) Україну, від мети такої діяльності; 2) фактична видача представниками влади вогнепальної зброї та боєприпасів без дотримання процедури (якої у перші дні активної фази широкомасштабної російсько-української війни, фактично, ще не було) не отримує належної правової оцінки; 3) судові органи стають заручниками законодавства, тиску правоохоронних органів та змушені застосовувати ст. 263 КК України; однак, усвідомлюючи реальну ситуацію та розуміючи мотивацію цивільних осіб, відбувається або призначення менш суворого покарання (наприклад, затверджується угода про визнання винуватості та призначається службове обмеження для військовослужбовців [2] чи штраф [5]), або зупиняють судові провадження у зв'язку із проходженням обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період/період воєнного стану, до його звільнення з військової служби [4], або на підставі ст.75 КК України звільняють від відбування покарання з іспитивним строком [3].

Такі обставини свідчать про необхідність нормативного вирішення цих питань, оскільки вони підривають довіру громадян до рішень

держави у сфері захисту України, що створює відомі ризики для національної безпеки.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо, по-перше, прийняти законопроект «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (№ 5708 від 25 червня 2021 р.), який легалізує вогнепальну зброю, що вже є у громадян у період воєнного стану; після нашої перемоги слід передбачити інший механізм легалізації вогнепальної зброї (наприклад, використовуючи європейський досвід викупу зброї у громадян) [17].

По-друге, передбачити в ст. 263 КК України нову частину четверту у такій редакції: «Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, в умовах воєнного стану, особа, у якій органи влади вилучили зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої, якими не було вчинено інші кримінальні правопорушення».

По-третє, у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» слід визначити серед знарядь відсічі агресії з боку РФ трофейну зброю або іншу нелегалізовану зброю.

Література:

1. В Україні розглядають можливість легалізації трофейної зброї. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-rozglyadayut-mozhlyvist-legalizatsiyi-trofejnoyi-zbroyi/>

2. Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 9 вересня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106146777>

3. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 20 квітня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104017494>

4. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 15 червня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104765170>

5. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 12 серпня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105704229>

6. Глава Нацполіції назвав умову для легалізації зброї в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/13/novyna/suspilstvo/hlavna-naczpolicziyi-nazvav-umovu-lehalizacziyi-zbroyi-ukrayini> (дата звернення: 22.09.2022)

7. Коломієць В. Війна без контракту і за свій рахунок. URL: https://rus.lb.ua/blog/vitalii_kolomiets/505649_viyna_bez_kontraktu_i_sviy_rahunok.html (дата звернення: 22.09.2022)

8. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Правові аспекти легалізації обігу та застосування цивільними особами вогнепальної зброї для відсічі збройної агресії Російської Федерації. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3. 2022. С. 102–121.

9. Монастирський Д. Потрібно дозволити українцям купувати та зберігати зброю для захисту власної домівки. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/denis-monastirskii-potribno-dozvoliti-ukrayincyam-kupuvati-ta->

zberigati-zbroyu-dlya-zaxistu-vlasnoyi-domivki (дата звернення: 22.09.2022)

10. Монополія на насилля. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D1%8F (дата звернення: 22.09.2022)

11. Навести порядок з обігом зброї, а порядок – це Закон : відповідь на електронну петицію № 22/053416-еп. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/53416> (дата звернення: 22.09.2022)

12. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

13. Одноліток Т. В МВС розповіли, над якими завданнями працюють для легалізації зброї в Україні. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/legalizaciya-zbroji-u-mvs-poyasnili-detali-novini-ukrajini-11898024.html> (дата звернення: 22.09.2022)

14. Одноліток Т. В МВС розповіли, над якими завданнями працюють для легалізації зброї в Україні. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/legalizaciya-zbroji-u-mvs-poyasnili-detali-novini-ukrajini-11898024.html> (дата звернення: 22.09.2022)

15. Президент заявив про монополію на застосування сили. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/20/7138692/> (дата звернення: 22.09.2022)

16. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проект Закону України (реєстр. № 5708 від 25 червня 2021 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190> (дата звернення: 22.09.2022)

17. Спільне патрулювання та перехідні поліцейські сили – досвід реінтеграції сербських анклавів у Хорватії. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/spil-ne-patruliuvannia-ta-perekhidni-politseys-ki-syly-dosvid-reintehratsii-serbs-kykh-anklaviv-u-khorvatii/>

18. У місцевих жителів Полтавщини вилучили 11 танків і дві бронемашини. *ESPRESO.TV*. URL: <https://espresso.tv/u-mistsevikh-zhiteliv-poltavshchini-viluchili-11-tankiv-i-dvi-bronemashini> (дата звернення: 22.09.2022)